

CYNGOR SIR YNYS MÔN <u>Templed Adroddiad Sgriwtini</u>	
Pwyllgor:	Pwyllgor Sgriwtini Corfforaethol
Dyddiad:	19 Hydref, 2022
Pwnc:	Tlodi a'r Heriau Costau Byw
Pwrpas yr Adroddiad:	Ar gais y Pwyllgor, ystyried y: <ol style="list-style-type: none"> 1. Cyd destun tlodi a'r heriau costau byw 2. Budd-daliadau a chefnogaeth ariannol 3. Cynllun cinio ysgol am ddim 4. Cynlluniau ataliol
Cadeirydd Sgriwtini:	Cyng Robert Llewelyn Jones
Aelod(au) Portfolio:	Cyng Robin Williams, Deilydd Portffolio Cyllid, Busnes Corfforaethol a Phrofiad y Cwsmer Cyng Ieuan Williams, Deilydd Portffolio Addysg a'r Iaith Gymraeg Cyng Alun Mummery, Deilydd Portffolio Tai a Diogelwch Cymunedol
Pennaeth Gwasanaeth:	Marc Jones, Cyfarwyddwr Swyddogaeth (Adnoddau) / Swyddog A151 Marc Berw Hughes, Cyfarwyddwr Addysg, Sgiliau a Phobl Ifanc Ned Michael, Pennaeth Gwasanaethau Tai
Awdur yr Adroddiad: Rhif Ffôn: E-bost:	Dylan Williams, Prif Weithredwr 01248 752499 DylanWilliams@ynysmon.llyw.cymru
Aelodau Lleol:	Yn berthnasol i'r holl Aelodau Etholedig

1 – Argymhelliad/Argymhellion

Gofynnir i'r Pwyllgor:

A1 Nodi'r cynlluniau ac ymyraethau mewn lle i gefnogi unigolion a chymunedau Ynys Môn drwy'r argyfwng costau byw

A2 Gynnig sylwadau ar wydnwch a digonolrwydd y cynlluniau ac ymyraethau ar waith i gefnogi pobl yr Ynys.

2 – Cyswllt efo Cynllun y Cyngor / Blaenoriaethau Corfforaethol Eraill

Mae yna gyswllt uniongyrchol â Chynllun presennol y Cyngor:

- Amcan 1: Sicrhau bod pobl Ynys Môn yn gallu ffynnu a chyflawni eu potensial tymor hir
- Amcan 2: Cefnogi oedolion a theluoedd bregus er mwyn eu cadw'n ddiogel, yn iach ac mor annibynnol â phosibl.

3 – Egwyddorion fel canllaw ar gyfer Sgriwtini

Er mwyn cynorthwyo Aelodau wrth graffu ar y pwnc:-

- 3.1** Yr effaith y mae'r eitem yn ei chael ar unigolion a chymunedau [ffocws ar y cwsmer/dinesydd]
- 3.2** Edrych ar effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd unrhyw newid arfaethedig – yn ariannol ac o ran ansawdd [ffocws ar werth]
- 3.3** Edrych ar unrhyw risgiau [ffocws ar risg]
- 3.4** Sgriwtini'n cymryd rôl rheoli perfformiad neu sicrhau ansawdd [ffocws ar berfformiad ac ansawdd]
- 3.5** Edrych ar gynlluniau a chynigion o safbwynt:
- Hirdymor
 - Atal
 - Integreiddio
 - Cydweithio
 - Cynnwys
- [ffocws ar lesiant]
- 3.6** Effeithiau posibl y byddai'r penderfyniad hwn yn ei gael ar:
- y grwpiau a warchodir o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010
 - y rhai sy'n profi anfantais economaidd-gymdeithasol yn eu bywydau (wrth wneud penderfyniadau strategol)
 - y cyfleoedd i bobl ddefnyddio'r Gymraeg a pheidio â thrin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg
- [ffocws ar gydraddoldeb a'r Gymraeg]

4 - Cwestiynau Sgriwtini Allweddol

- i. I ba raddau mae'r ymyraethau cenedlaethol i gynorthwyo unigolion gydag heriau costau byw yn ddigonol wrth gefnogi unigolion a chymunedau Ynys Môn?
- ii. I ba raddau mae'r Cyngor yn chwarae rôl gyflawn ac effeithiol wrth gefnogi unigolion a chymunedau sy'n wynebu caledi ariannol?
- iii. Pa fylchau neu feysydd sydd angen i'r Awdurdod eu hystyried ymhellach wrth gynllunio ymlaen?

5 – Cefndir / Cyd-destun

1. Cyd-destun Tlodi a'r heriau costau byw

1.1 Mae costau byw wedi bod yn cynyddu ar draws y Ddeyrnas Unedig ers dechrau 2021. Cyrhaeddodd y gyfradd chwyddiant flynyddol 9.9% ym mis Awst, 2022 a oedd yn agos at uchafbwynt 30 mlynedd. Gwelwyd hyn yn cael effaith wirioneddol ar fforddiadwyedd nwyddau a gwasanaethau i aelwydydd gan fod prisiau ar gyfer llawer o nwyddau hanfodol yn cynyddu'n gyflymach nag incwm aelwydydd.

1.2 Teg dweud fod yr argyfwng costau byw ym Mhrydain (megis costau bwyd, ynni a thanwydd) yn parhau i fod yn realiti beunyddiol i bawb – yn unigolion, teuluoedd, cymunedau, busnesau a chyrrff eraill ar Ynys Môn.

2. Budd-daliadau a Chefnogaeth Ariannol ar gael i gynorthwyo unigolion yn wynebu caledi ariannol

2.1 Mae yna gyfrifoldeb ar y Cyngor i gynorthwyo unigolion sy'n wynebu caledi ariannol a hynny mewn nifer o ffyrdd ee budd-dâl tai, Cynllun Gostyngiadau'r Dreth Gyngor, cinio ysgol am ddim i enwi rhai o'r ymyraethau.

2.2 O fis Mawrth, 2020, daeth nifer o ymyraethau ychwanegol ar lefel genedlaethol yn sgil Pandemig Covid-19 a hynny er mwyn cefnogi unigolion yn wynebu caledu oherwydd effaith y Pandemig. Gweinyddwyd rheiny gan yr Awdurdod Lleol ee taliad wythnosol ar gyfer disgyblion a fyddai'n arferol yn derbyn cinio ysgol am ddim.

2.3 Yn fwy diweddar, gwelwyd y Llywodraeth yn cyflwyno nifer o ymyraethau pellach i gynorthwyo unigolion cymwys i ymdopi â'r argyfwng costau byw. Mae'r rheiny'n gyfres o daliadau unwaith ac am byth i gefnogi unigolion ac maent yn ychwanegol at y gefnogaeth arferol ar gael.

Mae **Atodiad 1** i'r adroddiad hwn yn manylu ar yr ymyraethau uchod a hefyd y trefniadau gweinyddol yn lleol i brosesu ac yna'r trefniadau taliadau i unigolion cymwys yn amserol.

3. Cynllun Cinio Ysgol am Ddim

3.1 Mae rhaglen cinio ysgol am ddim yn ymyrraeth genedlaethol gan Lywodraeth Cymru i geisio lleihau tlodi bwyd ymhlith plant oed cynradd. Bydd yn sicrhau mynediad pob plentyn ysgol gynradd at ginio am ddim erbyn mis Medi, 2023. Manylir ar y cynllunio ar gyfer gwireddu'r cynllun ar Ynys Môn yn **Atodiad 2** i'r adroddiad hwn.

3.2 Rhaglen Gwella Gwyliau'r Haf – cynllun sydd wedi bod yn rhedeg ers 3 blynedd i ddarparu addysg am fwyd a maeth, gweithgareddau corfforol, sesiynau cyfoethogi a phrydau iachus i blant mewn ardaloedd amddifadedd cymdeithasol (**Atodiad 2** yn manylu).

4. Cynlluniau Ataliol

4.1 Er bod yr argyfwng costau byw yn cael effaith ar bawb yng Nghymru, y cartrefi incwm isel sy'n cael eu taro galetaf. Mae'r Cyngor yn parhau i ddarparu nifer o wasanaethau ac ymyraethau lleol sy'n ychwanegu at yr ymyraethau gan Lywodraeth y Ddeyrnes Unedig a Llywodraeth Cymru – llawer ohonynt mewn partneriaeth â chyrff lleol eraill.

4.2 Atodiad 3 i'r adroddiad hwn sy'n manylu ar sut a lle mae'r Cyngor yn darparu gwasanaethau ac ymyraethau lleol (yn aml mewn partneriaeth â chyrff eraill) i leihau effaith tlodi ar Ynys Môn, o dan y penawdau tlodi canlynol:

- **Bwyd**
- **Tlodi plant**
- **Tlodi tanwydd**
- **Ddim mewn Addysg na Hyfforddiant (NEETs)**
- **Dyled**
- **Misglwyf a Hylendid**
- **Tlodi mewn gwaith.**

6 – Asesiad o'r Effaith ar Gydraddoldeb [gan gynnwys effeithiau ar yr Iaith Gymraeg]

6.1 Yr effeithiau posibl ar y grwpiau a warchodir o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010

6.2 Yr effeithiau posibl ar y rhai sy'n profi anfantais economaidd-gymdeithasol yn eu bywydau (penderfyniadau strategol)

6.3 Yr effeithiau posibl ar y cyfleoedd i bobl ddefnyddio'r Gymraeg a pheidio â thrin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg

7 – Goblygiadau Ariannol

8 – Atodiadau

Atodiad 1: Budd-daliadau a chefnogaeth Ariannol ar gael i gynorthwyo unigolion yn wynebu caledi ariannol

Atodiad 2: Cynllun Cinio Ysgol am Ddim

Atodiad 3: Cynlluniau Ataliol

9 - Papurau Cefndir (cysylltwch ag awdur yr Adroddiad am unrhyw wybodaeth bellach os gwelwch yn dda):

Teitl	BUDD-DALIADAU A CHYMORTH ARIANNOL I GYNORTHWYO UNIGOLION SY'N WYNEBU CALEDI ARIANNOL
Awdur	Marc Jones, Cyfarwyddwr Swyddogaeth (Adnoddau) / Swyddog Adran 151
Dyddiad	Hydref 2022

1. Gwybodaeth Gefndir

Mae gan y Cyngor ddyletswydd i gynorthwyo pobl sy'n profi caledi ariannol mewn amryw o ffyrdd:-

- Asesu a thalu ceisiadau am fudd-dal tai;
- Asesu ceisiadau o dan Gynllun Gostyngiadau'r Dreth Gyngor;
- Asesu ceisiadau a dyfarnu cymorth ariannol trwy'r cynllun Taliadau Tai Dewisol;
- Dyfarnu prydau ysgol am ddim i ddisgyblion cymwys;
- Dyfarnu grantiau gwisg ysgol;
- Cynorthwyo preswylwyr i reoli eu dyledion drwy'r Tîm Cynhwysiant Ariannol Tai a Chanolfan J.E. O'Toole.

Ym mis Mawrth 2020, oherwydd y pandemig, roedd y Cyngor yn gweithredu nifer o gynlluniau ar ran Llywodraeth Cymru i gynorthwyo trigolion a oedd yn profi caledi ariannol o ganlyniad i Covid. Roedd hyn yn cynnwys:-

- Talu swm penodol bob wythnos i ddisgyblion a oedd yn arfer derbyn prydau ysgol am ddim. Roedd y taliadau'n cael eu gwneud yn ystod y cyfnod pan fu'n rhaid i ysgolion gau oherwydd rheoliadau Covid a drwy gydol gwyliau'r ysgol.
- Gwneud taliadau i breswylwyr oedd yn gorfod hunanynysu oherwydd Covid ac a oedd yn methu cyflawni eu swyddi arferol.

Wrth i'r pandemig Covid leddfu, dechreuodd yr argyfwng costau byw ac roedd y Cyngor yn parhau i weinyddu cynlluniau Llywodraeth Cymru, a gynlluniwyd i ddarparu cymorth ariannol i'r rhai oedd ei angen fwyaf. Mae'r cynlluniau ariannol ychwanegol hyn fel a ganlyn:-

- Parhau gyda thaliadau i'r disgyblion hynny oedd yn gymwys i dderbyn prydau ysgol am ddim yn ystod gwyliau ysgol. Mae nifer y ceisiadau am brydau ysgol am ddim wedi codi o thua 1,200 cyn Covid i dros 2,000 ar hyn o bryd.
- Taliad costau byw gwerth £150 i aelwydydd cymwys yn ystod haf 2022.
- Roedd tua 23,000 eiddo yn gymwys o dan y cynllun hwn.
- Talu Taliadau Tanwydd y Gaeaf i aelwydydd cymwys yn ystod gaeaf 2021/22 ac wedyn yn yr Hydref, 2022.
- Sefydlu a gweinyddu cynllun costau byw dewisol i gynorthwyo'r rhai oedd dal angen cymorth ariannol neu'r rheiny nad oeddent wedi derbyn taliad costau byw am resymau technegol (wedi eu heithrio rhag talu Treth Gyngor, ddim yn meddiannu'r eiddo ar y dyddiad cymwys).

Mae'r cynlluniau untro hyn yn ychwanegol i'r cymorth a'r gefnogaeth a ddarperir fel rheol.

2. Gweinyddu'r Cynlluniau

Mae cyfrifoldeb am gyflwyno'r cynlluniau ychwanegol hyn wedi disgyn yn bennaf ar grŵp bychan o staff yn y Timau Budd-daliadau Tai, Treth Gyngor a'r Tîm Taliadau ac, i raddau llai, staff yn y gwasanaeth Tai a Chanolfan J.E. O'Toole.

Fel rhan o'r trefniadau gweinyddol, mae Llywodraeth Cymru'n darparu cyllideb i gwrdd â'r costau gweinyddu. Oherwydd natur dros dro'r cynlluniau hyn a'r brys i'w cyflwyno, ni fu'n bosib penodi a hyfforddi staff ychwanegol i gyflawni'r gwaith ychwanegol hwn ac mae'r Cyngor wedi defnyddio'r cyllid i:-

- Is-gontractio rhywfaint o'r gwaith asesu neu brosesu taliadau i gwmnïau allanol.
- Cyflogi staff asiantaeth i ddarparu adnoddau ychwanegol yn y Timau sy'n cael eu heffeithio fwyaf. Serch hynny, roedd canfod staff asiantaeth addas yn her ac nid oedd y Cyngor yn llwyddiannus ar bob achlysur.

Mae angen sefydlu system unigol ar gyfer pob cynllun er mwyn delio gyda cheisiadau, creu taliadau a rho cyfrif am wariant. Serch hynny, mae lefel sylweddol o waith wedi cael ei greu oherwydd yr angen i ddelio gyda cheisiadau anghyflawn, nodi ceisiadau dyblyg, delio gydag ymholiadau gan ymgeiswyr ynghylch pryd fyddant yn derbyn eu taliadau neu pam y gwrthodwyd eu ceisiadau. Mae'r ymholiadau hyn wedi arwain at gynnydd sylweddol mewn galwadau ffôn a gohebiaeth, yn ychwanegol i'r gwaith sydd angen ei wneud i asesu'r cais a gwneud y taliad.

Dim ond trwy waith caled ac ewyllys da nifer fechan o staff y mae'r Cyngor wedi llwyddo i gwblhau'r dasg a sicrhau fod y cymorth ariannol wedi cael ei roi i'r rhai oedd ei angen fwyaf.

3. Casgliad

Ers cychwyn yr argyfwng costau byw, mae'r Cyngor wedi dosbarthu dros 44,000 o daliadau unigol gwerth cyfanswm o £4.7m. Amcangyfrifir y bydd 18,700 o daliadau pellach, gwerth dros £2m, yn cael eu dosbarthu cyn diwedd y flwyddyn ariannol.

Mae'r angen i weinyddu'r cynlluniau untro ychwanegol hyn wedi effeithio ar allu'r Cyngor i ddelio gyda gwaith arferol o ddydd i ddydd ac mae gwaith wedi pentyrru o'r herwydd, yn arbennig yn yr Adran Dreth Gyngor a fu'n gyfrifol am gyflawni rhan sylweddol o'r gwaith ychwanegol.

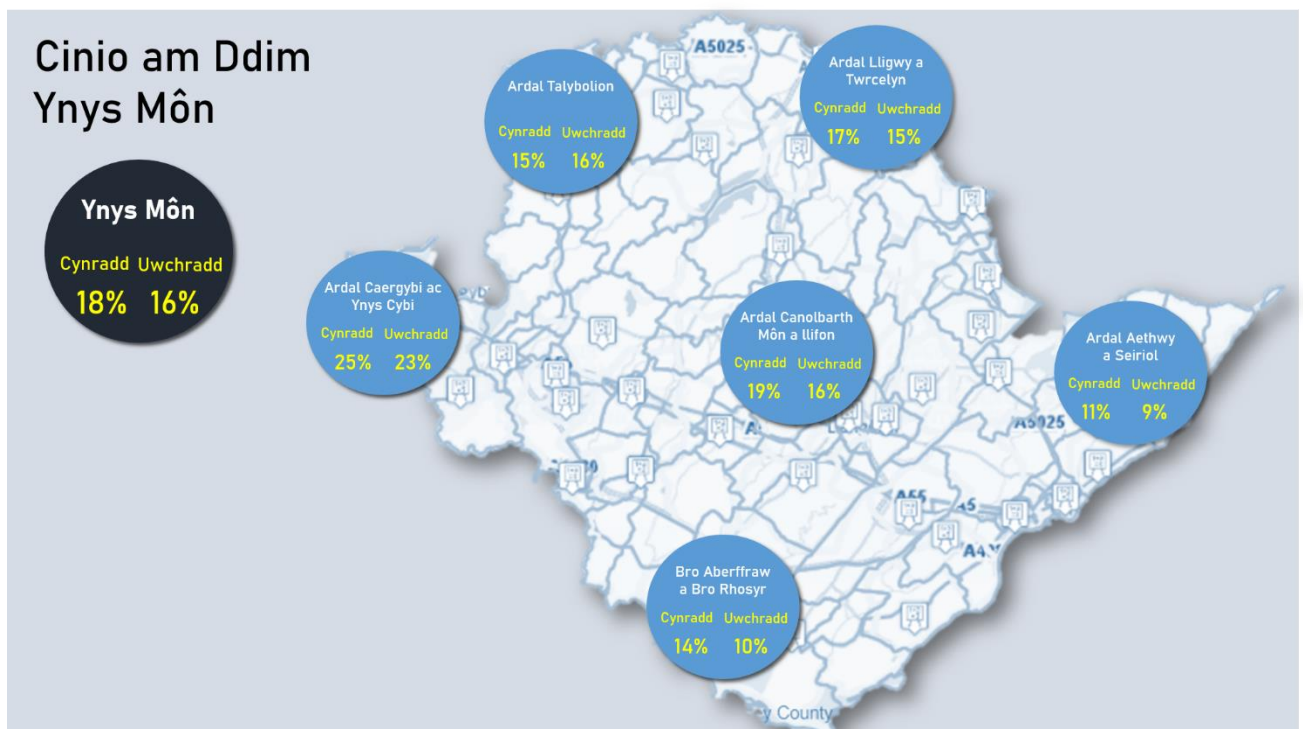
Pan ddaw'r angen i ddarparu'r cymorth ariannol untro ychwanegol hwn i ben, bydd gwaith yn parhau i ddarparu cymorth i'r rhai hynny sydd â'r angen ariannol mwyaf trwy'r Tîm Budd-daliadau Tai (Budd-daliadau Tai, Ceisiadau Cynllun Gostyngiadau'r Dreth Gyngor, prydau ysgol am ddim, grantiau datblygu disgyblion) a thrwy waith y Tîm Cynhwysiant Ariannol a Chanolfan J.E. O'Toole.

Teitl	ADRODDIAD CYNLLUN CINIO AM DDIM
Awdur	Rheolwr Busnes a Pherfformiad y Gwasanaeth Dysgu
Dyddiad	Hydref 2022

Mae'r cynllun newydd cinio am ddim yn mynd i sicrhau bod bob plentyn ysgol gynradd yn cael cinio am ddim erbyn Medi 2023. Mae'r tabl isod yn dangos niferoedd y plant sydd eisoes yn deilwng am ginio am ddim am y 3 mlynedd diwethaf:

Blwyddyn	Niferoedd yn deilwng am ginio am ddim	% o blant ysgolion Môn yn deilwng am ginio am ddim	% o blant Cymru yn deilwng am ginio am ddim
2019/20	1547	17%	17%
2020/21	1879	20%	19%
2021/22	2065	22%	23%

Mae'r map isod yn dangos canrannau cinio am ddim ar gyfer plant cynradd ac uwchradd fesul ward, (Adroddiad Llesiant Gwynedd a Môn 2021);

1. Rhaglen Gwella Gwyliau'r Haf

Mae'r cynllun Rhaglen Gwella Gwyliau'r Haf (SHEP) yn gynllun sy'n rhedeg ers tair blynedd ac yn darparu addysg am fwyd a maeth, gweithgareddau corfforol, sesiynau cyfoethogi a phrydau iachus i blant mewn ardaloedd o amddifadedd cymdeithasol yn ystod gwyliau'r haf.

'Bwyd a Hwyl' yw'r brand a ddefnyddir ar lefel leol er mwyn hyrwyddo cynlluniau i blant a theuluoedd.

Mae'r cynllun yn cynnal rhai plant sy'n debygol o fod yn fregus am ran helaeth o wyliau'r haf ac yn cyfrannu at wella eu cymhelliant tuag at ddysgu. Mae plant yn derbyn gweithgareddau egniol a hwyl am o leiaf tair wythnos dros wyliau'r haf. Mae'r cynllun yn fodd ardderchog i helpu rhieni ysgwyddo costau ychwanegol gwyliau'r ysgol, sydd yn ei dro yn cael effaith gadarnhaol ar iechyd a llesiant plant a'u rhieni. Mae hyn yn cyd-fynd â blaenoriaethau Bwrdd Atal Tlodi'r Awdurdod.

2. Cynllun Newydd Cinio am Ddim

Yn dilyn cyhoeddiad Llywodraeth Cymru i gynnig cinio am ddim i blant ysgolion cynradd ym mis Medi 2023 gan gychwyn gyda'r Cyfnod Sylfaen ym mis Medi 2022 (Ebrill 2023 yn dilyn datganiad y 19^{eg} o Fehefin), mae swyddogion o'r Gwasanaeth Dysgu wedi cydweithio â'r cwmni arlwygo Chartwells a swyddogion o'r Adran Eiddo i wireddu'r cynllun hwn yn ysgolion Môn.

2.1 Gwaith Cynllunio

Dechreuodd y gwaith cynllunio ac ymgysylltu ym mis Ionawr 2021. Mae'r gwaith ymgysylltu wedi cynnwys ymgysylltu gyda phenaethiaid drwy ymweliadau safle, llywodraethwyr drwy sesiynau briffio a rhieni a phlant drwy drafodaethau o fewn ysgolion, llythyrau a chyfryngau cymdeithasol.

Cynhaliwyd asesiad ym mhob ysgol er mwyn adnabod pa offer newydd oedd ei angen ym mhob ysgol, ac os oedd angen unrhyw waith cynnal a chadw. Gwnaethpwyd gwaith modelu ar y ffigyrau cyfredol a oedd yn cymryd prydau ysgol a chynnydd i 60%, 80% a 100%. Yn dilyn yr asesiad hwn, cafodd yr ysgolion eu blaenoriaethu drwy ddefnyddio'r broses RAG (Red, Amber, Green).

Roedd 11 ysgol wedi eu hadnabod fel ysgolion coch ac angen gwaith cynnal a chadw er mwyn gallu darparu ar gyfer y Cyfnod Sylfaen (erbyn mis Ebrill 2023). Digwyddodd y mwyafrif o'r gwaith cynnal a chadw hwn yn yr ysgolion hyn dros yr haf a'r rhan fwyaf o'r offer wedi cyrraedd y ceginau erbyn mis Medi 2022.

Datblygwyd model staffio newydd, ac mae'r cwmni arlwygo Chartwells wedi addasu oriau i rai o'r staff presennol ac wedi penodi 7 aelod o staff newydd.

2.2 Cyllido'r Cynllun

Mae £225m wedi'i ymrwymo gan Lywodraeth Cymru i sicrhau y caiff ei gyflawni dros y tair blynedd nesaf, ac maent wedi darparu £25m o gyllid cychwynnol i gefnogi gofynion cyfalaf cynghorau a chynllunio ar gyfer UPFSM yn gyffredinol. Rydym wedi defnyddio ein cyllid i brynu offer cegin wedi'i uwchraddio a mathau eraill o waith sydd eu hangen yn yr ysgolion lle mae'r ceginau angen yr offer i allu darparu'r gwasanaeth.

Mae cyllid i gyflawni'r ymrwymiad i roi prydau ysgol am ddim i holl blant ysgolion cynradd wedi ei ddyrannu fel a ganlyn (fesul blwyddyn ariannol):

- 2022-23 £40m
- 2023-24 £70m
- 2024-25 £90m

Hyd yn hyn, mae Ynys Môn wedi derbyn grant cyllid cyfalaf o £594,412 i gefnogi dyfarniad cyllid mewn perthynas â'r Grant Ariannu Cyfalaf. Mae'r cyllid wedi'i gyfrifo gan ddefnyddio methodoleg debyg i'r Grant Gwella Addysg (GGA), yn seiliedig ar niferoedd disgyblion 3 i 18 oed a nifer yr ysgolion yn 2020. Dosrennir y cyllid hwn yn ôl niferoedd disgyblion (70%) a niferoedd ysgolion (30%).

2.3 Darpariaeth Medi 2022

Roedd yn ofynnol i bob awdurdod allu darparu prydau am ddim o fis Medi 2022 i bob disgybl y dosbarth Derbyn. Mae Cyngor Ynys Môn wedi gallu ymestyn y cynnig hwn i Flwyddyn 1 hefyd ac rydym yn monitro'r ddarpariaeth er mwyn adnabod pryd y byddai'n bosibl i ni allu ymestyn y cynnig i bob disgybl ym Mlwyddyn 2.

Mae cyfarfodydd rheolaidd yn parhau rhwng y Gwasanaethau Dysgu, Eiddo a Chartwells er mwyn gallu monitro, adnabod a datrys unrhyw faterion yn brydlon. Rydym yn treialu archebu ar-lein gyda 3 ysgol ar hyn o bryd er mwyn gallu cynllunio prydau'n well, ac yn parhau i drafod y gwaith cynnal a chadw er mwyn sicrhau bod gweddill yr offer yn cyrraedd yr ysgolion, ac yn cael ei osod heb amharu ar y ddarpariaeth.

Rydym yn monitro niferoedd y cynllun ac yn adrodd yn ôl ar niferoedd yn fisol i Lywodraeth Cymru. Mae'r wybodaeth yn y tabl isod yn cymharu niferoedd wythnos y 12^{fed} i'r 16^{eg} o Fedi eleni gyda'r un wythnos llynedd:

Blwyddyn	Niferoedd o brydau i'r Derbyn a Bl. 1 mewn wythnos	% o blant wedi cymryd pryd
2021 (13 – 17 Medi)	1,490	31%
2022 (12 – 16 Medi)	3,515	74%

Mae'r ffigyrau yn dangos bod niferoedd plant sy'n deilwng am ginio am ddim yn cynyddu'n flynyddol ac mae'r niferoedd sy'n cymryd cinio am ddim i gymharu â phlant oedd yn cymryd cinio pan oedd angen talu wedi cynyddu o 31% i 74%. Mae hyn yn dangos bod y cynllun cinio am ddim i bob plentyn cynradd yn gam pwysig tuag at atal tlodi a sicrhau bod pob plentyn cynradd yn cael o leiaf un pryd poeth y dydd.

3. Camau Nesaf

1. Targedu ysgolion lle mae niferoedd sy'n cymryd prydau ysgol yn isel a cheisio cynyddu niferoedd drwy farchnata ac ymgysylltu.
2. Parhau i gyfarfod yn wythnosol gydag Eiddo a Chartwells er mwyn parhau gyda'r gwaith cynnal a chadw a chynllunio ar gyfer darpariaeth ysgol gyfan o fis Medi 2023.
3. Monitro'r ddarpariaeth a phenderfynu ar ddyddiad ar gyfer cyflwyno i Flwyddyn 2.
4. Parhau i gyfathrebu'n rheolaidd gyda rhieni ysgolion a rhanddeiliaid eraill.
5. Cydweithio gyda gwasanaethau eraill i sicrhau bod plant sy'n deilwng am ginio am ddim o dan yr hen drefn yn parhau i gael eu hadnabod er mwyn derbyn cymorth a chefnogaeth bwrsol.

Teitl	YMATEB I HERIAU TLODI
Awdur	Llinos Williams, Rheolwr Gwasanaeth Tai Cymunedol
Dyddiad	Hydref 2022

1. Cyflwyniad

Mae'r argyfwng costau byw yn effeithio ar bawb, unigolion, teuluoedd, cymunedau, busnesau a sefydliadau ar yr Ynys. Yn ogystal â chyflawni ymyraethau gan Lywodraeth y DU a Llywodraeth Cymru yn lleol, mae'r Cyngor Sir yn parhau i ddarparu nifer o wasanaeth cymorth ac ymyraethau, nifer ohonynt ar y cyd â sefydliadau lleol eraill.

Gwnaeth Prif Weinidog Cymru ddatganiad llafar ar gostau byw yn y Senedd Ddydd Mawrth 20 Medi 2022 2022 (teitl Diweddariad ar Gostau Byw dyddiedig 20/09/22)

Nodwyd y canlynol mewn adroddiad diweddar gan Sefydliad Bevan, (teitl Ciplwg ar Dlodi dyddiedig Haf 2022)

- Er bod yr argyfwng costau byw yn effeithio ar bawb yng Nghymru, aelwydydd incwm isel sy'n ei chael hi waethaf.
- Mae aelwydydd incwm isel lawer iawn mwy tebygol o orfod gwario llai ar eitemau hanfodol neu fynd i ddyled oherwydd bod costau'n cynnydd nag aelwydydd incwm canolig ac uchel.
- Ym mis Tachwedd 2021, adroddodd **39 y cant o aelwydydd yng Nghymru** (sy'n cyfateb i **12,306 o aelwydydd ar Ynys Môn**) eu bod yn ei chael hi'n anodd prynu dim byd ar wahân i eitemau hanfodol.
- Mae'n debygol bod hyn wedi cynyddu dros y misoedd diwethaf, yn sgil y cynnydd mewn costau tanwydd ac eitemau hanfodol eraill megis bwyd.
- Mae'n debygol felly y bydd cyfran sylweddol o boblogaeth Cymru heb lawer o arian i'w wario ar eitemau dewisol.
- Bydd hyn yn cael effaith ar sectorau megis twristiaeth, lletygarwch ac adloniant, sectorau a gafodd ergyd drom yn sgil y pandemig
- Mae'r cynnydd mewn costau yn debygol o gael effaith mwy negyddol ar aelwydydd gwledig nag aelwydydd trefol. Mae hyn yn debygol o gael effaith sylweddol ar ddinasyddion Ynys Môn, oherwydd natur wledig yr ardal.

Pwrpas yr adroddiad hwn yw crynhoi ble a sut y bydd y Cyngor Sir yn darparu ei wasanaethau a'i ymyraethau (nifer ohonynt mewn partneriaeth) i leihau effeithiau tlodi ar yr Ynys.

2. Cyd-destun

Mae Strategaeth Gwrthdlodi CSYM 2018 – 2022 yn amlinellu sut y mae'n bwriadu mynd i'r afael â thlodi. Cafodd y strategaeth ei datblygu a'i mabwysiadu cyn i effeithiau difrifol a heriau presennol yr argyfwng costau byw ddod yn gyffredin. Cydnabyddir y bydd angen adolygu a diweddarau dull a blaenoriaethau'r Cyngor Sir unwaith y bydd Cynllun newydd y Cyngor wedi cael ei fabwysiadu.

Mae'r tabl isod yn rhoi trosolwg o rai o'r meysydd tlodi y mae trigolion Ynys Môn wedi'u hwynebu ac y maent yn dal i'w hwynebu o hyd. Mae'r tabl yn darparu gwybodaeth am y risgiau a nodwyd a sut yr ydym ni fel Cyngor Sir, ynghyd ag asiantaethau partner hanfodol megis

Canolfan Cyngor ar Bopeth Ynys Môn, banciau bwyd a darparwyr 3ydd sector eraill, yn mynd ati i liniaru'r risgiau hyn.

Maes Tlodi	Risgiau a Nodwyd	Dulliau Lliniaru
<p>Methu fforddio bwyd NEU fethu fforddio bwyd ffres</p>	<p>Effaith ar blant heb fynediad at fwyd maethlon ac effaith mwy hirdymor ar les, gordewdra.</p> <p>Risg i blant sy'n cael cinio ysgol am ddim yn ystod y gwyliau ysgol.</p> <p>Oedolion yn gorfod dewis rhwng bwyd a gwres. Problemau iechyd yn yr hirdymor.</p> <p>Anghydraddoldebau iechyd. Cynnydd yn y galw am wasanaethau statudol yn cynnwys digartrefedd, gofal sylfaenol, gwasanaethau oedolion a phlant.</p> <p>Cynnydd yn y galw ar fanciau bwyd sydd yn cael eu rhedeg gan wirfoddolwyr yn bennaf.</p>	<p>Banciau bwyd</p> <p>Bwyd Da Môn</p> <p>Taliadau o'r Gronfa Cymorth Dewisol (DAF) mewn argyfwng – os yn gymwys</p> <p>Cronfa ddewisol CSYM (ail gam cronfa Llywodraeth Cymru)</p>
<p>Tlodi Plant</p>	<p>Heriau amddiffyn plant, canlyniadau a chyraeddiadau addysgol is gyda phlant yn dod yn rhan o'r cylch tlodi, canlyniadau iechyd a chymdeithasol negyddol pan fyddant yn oedolion gan arwain at dreulio cyfnodau parhaus yn rhan o wasanaethau statudol, byw bywydau nad ydynt yn iach, canlyniadau cyflogaeth salach.</p>	<p>Teulu Môn</p> <p>Lleoliadau addysgol</p> <p>Cinio ysgol am ddim a chyllid gwyliau ysgol</p> <p>Bwrdd Diogelu Corfforaethol CSYM</p>
<p>Tlodi Tanwydd</p>	<p>Teuluoedd bregus a phobl o bob oed yn gorfod penderfynu a ydynt am droi'r gwres ymlaen neu fwyta.</p> <p>Effaith tlodi tanwydd ar les aelodau o'r cartref yn ogystal â chynnydd mewn problemau cynnal a chadw megis lleithder, a all, yn ei dro, effeithio ar iechyd trigolion o fewn yr eiddo.</p> <p>Problemau iechyd yn gysylltiedig â heriau resbiradol, cylchrediad gwaed ac iechyd meddwl.</p> <p>Mwy o berygl y bydd materion iechyd yn effeithio ar nifer y trigolion a fydd</p>	<p>Arian o gronfa caledi'r DAF mewn argyfwng – os yn gymwys</p> <p>Cymorth gan y Tîm Cynhwysiant Ariannol / CAB Ynys Môn a Thîm O'Toole</p> <p>Talebau tanwydd banc bwyd – mae'r adnodd hwn yn brin ac mae ar gael dim ond os oes angen parcel bwyd</p>

	<p>angen gwasanaethau statudol, megis gwasanaethau oedolion a/neu blant, Tîm Iechyd Meddwl Cymunedol.</p> <p>Fe all ôl-ddyledion tanwydd effeithio ar gyllid aelwydydd, ac fe all hyn arwain at ddigartrefedd / dyled hirdymor os nad oes modd rheoli'r ddyled.</p>	<p>Mannau cynnes dan arweiniad y Gymuned</p> <p>Cronfa ddewisol CSYM (ail gam cronfa Llywodraeth Cymru)</p> <p>Cyllid gan y Llywodraeth Genedlaethol. Er enghraifft, trigolion sydd yn hawlio budd-daliadau penodol yn cael arian ychwanegol</p> <p>Cymorth tanwydd y gaeaf i aelwydydd cymwys</p>
Hyfforddiant i bobl ifanc sydd ddim mewn addysg - NEET	Mwy o berygl o droseddu, dewisiadau bywyd gwael, heriau llesiant, dim ysgogiad, digartrefedd, llai cynhyrchiol, achosion o heriau lles cenedliadol, ac ymyraethau statudol tymor hwy.	<p>Addysg</p> <p>Gwasanaethau Ieuentid</p> <p>Môn CF</p> <p>Menter Môn</p>
Dyled	Achosion llys, digartrefedd, heriau o ganlyniad i ddyled nad oes modd ei rheoli, problemau iechyd yn gysylltiedig â straen a llesiant megis iselder a phryder.	CAB Ynys Môn yw'r unig wasanaeth cynghori ar ddyled ar Ynys Môn. Tra bo'r gwasanaethau Tai'n edrych ar ddatblygu gwasanaeth rheoli dyled ar y cyd â CAB ni fydd yn weithredol am o leiaf 12 mis oherwydd bod rhaid i staff gwblhau cymwysterau yn y maes.
Mislif a hylendid	Bwlio, aflonyddu, embaras, iechyd meddwl a diffyg hunan barch o ganlyniad i fethu â chynnal hylendid a glendid personol.	<p>Cynnyrch mislif ar gael ym mhob lleoliad addysgol.</p> <p>Cynnyrch mislif yn cael eu cynnig gyda pharseli bwyd.</p> <p>Cynnyrch mislif mewn meddygfeydd a chanolfannau hamdden ledled Ynys Môn.</p>

Gair o rybudd - nid yw'r asiantaethau sydd yn delio â'r argyfwng costau byw erioed wedi gorfod delio â'r galw presennol a'r galw a ragwelir yn y dyfodol ar eu gwasanaethau ac felly mae'n rhaid iddynt gael cynlluniau wrth gefn, asesu risgiau yn barhaus a gweithredu ar unrhyw geisiadau am gymorth yn ystod yr argyfwng hwn. Gwelir hyn yn y dadansoddiad data isod.

Trosolwg o'r galw ar CAB Ynys Môn (Ionawr - Medi 2021 ac Ionawr - Medi 2022)

Ward
Count of clients with a financial crisis issue

Local Authority Ward	Current Period	Previous Period	Change	% Change	% Change
Aethwy	12	8	4	50%	
Bodowyr	10	5	5	100%	
Bro Aberffraw	20	10	10	100%	
Bro'r Llynnoedd	19	13	6	46%	
Canolbarth Môn	32	20	12	60%	
Cefni	15	4	11	275%	
Crigyll	9	7	2	29%	
Lligwy	18	15	3	20%	
Parc a'r Mynydd	20	14	6	43%	
Seiriol	19	21	-2	-10%	
Talybolion	16	8	8	100%	
Tref Cybi	50	32	18	56%	
Twrcelyn	37	21	16	76%	
Ynys Gybi	39	23	16	70%	
Grand Total	303	188	115	61%	

3. Trosolwg o'r Gwasanaethau Tai

- Mae'r Gwasanaethau Tai yn comisiynu CAB Ynys Môn i ddarparu cymorth hawliau lles a chynhwysiant ariannol i drigolion Ynys Môn ac mae'r gwasanaeth hwn yn costio £80,000 y flwyddyn. Nid yw lefel y cyllid wedi newid ers dros 5 mlynedd.
- Mae CAB Ynys Môn yn mynd ati'n rhagweithiol i geisio cael gafael ar gyllid ychwanegol i gynnal y gwasanaeth presennol a chynyddu ei gapasiti mewn argyfwng.
- Mae gan y Gwasanaethau Tai dîm hawliau mewnol, Canolfan O'Toole a Tîm Cynhwysiant Ariannol mewnol.
- Mae'r timau uchod yn darparu cymorth deiliadaeth niwtral i holl drigolion Ynys Môn.
- Dros y 9 mis diwethaf, mae'r galw ar Ganolfan O'Toole, y Tîm Cynhwysiant Ariannol a CAB Ynys Môn wedi cynyddu'n sylweddol.
- Mae'r timau uchod yn rhan o ail gam cynllun caledi dewisol Llywodraeth Cymru. Mae gwybodaeth ar y cynllun hwn i drigolion Ynys Môn ar gael yn atodiad un.
- Mae gan Ganolfan O'Toole, y Tîm Cynhwysiant Ariannol a CAB Ynys Môn restr aros o 3-4 wythnos am gymorth.

4. Tlodi Bwyd ar Ynys Môn

4.1 Banciau bwyd

- Mae'r ddau fanc bwyd wedi adrodd cynnydd yn y galw.
- Mae banc bwyd Amlwch wedi darparu **523** o barseli bwyd i drigolion ers Ionawr 2022. Yn ystod yr un cyfnod yn 2021, darparodd fanc bwyd Amlwch **416** o barseli bwyd. Dyma gynnydd o **+ 107** mewn parseli mewn blwyddyn.
- Nid oes gennym ddata cymharol ar gyfer Banc Bwyd Ynys Môn.

- d) Mae galwad gynhadledd fisol yn cael ei chynnal rhwng y banciau bwyd a swyddogion CSYM i ddarparu cymorth parhaus a delio ag agweddau megis galw, cyflenwadau, heriau a llwyddiannau.
- e) Mae'r ddau fanc bwyd wedi gweld gostyngiad mewn rhoddion a chynnydd mewn gwariant er mwyn prynu cyflenwadau i gwrdd â'r galw. Mae'r ddau fanc bwyd wedi adrodd cynnydd mewn gwariant i ymorol am gostau petrol.
- f) Yn ystod 2022-23 cafodd £22,400 o gyllid tlodi bwyd a ddyrannwyd i Ynys Môn gan CLILC ei rannu rhwng y banciau bwyd i ymorol am gostau, yn cynnwys prynu tanwydd a bwyd.

4.2 Bwyd Da Môn

- a) Mae Bwyd Da Môn (BDM) yn brosiect sy'n cynnig cymhorthdal i aelwydydd mewn argyfwng ariannol fel y gallant ymaelodi am ddim am gyfnod o hyd at 12 wythnos.
- b) Mae hyn yn bosib yn sgil cais llwyddiannus am gyllid tlodi a diffyg diogeled bwyd gan CSYM i Lywodraeth Cymru, ac o ganlyniad mae £15,000 o nawdd wedi'i dderbyn a fydd yn ariannu'r prosiect am y 12 mis nesaf.
- c) Mae cynllun cymhorthdal BDM yn darparu gwerth £25 o fwyd am hyd at 12 wythnos, bwyd a fyddai wedi mynd i safleoedd tirlenwi fel arall.
- d) Erbyn wythnos 13, y nod yw annog aelodau i dalu am eu haelodaeth. Mae aelodau'n talu £5 yr wythnos ac yn cael gwerth hyd at £25 o fwyd.
- e) Dros y 12 mis diwethaf, mae'r cynllun cymhorthdal wedi cefnogi oddeutu 80 o aelwydydd. Dim ond nifer fechan sy'n dewis ymuno pan fydd y cymhorthdal wedi dod i ben.

4.3 Lles a Chynhwysiant Ariannol

- a) Fel y nodwyd uchod, mae Canolfan O'Toole, y Tîm Cynhwysiant Ariannol a CAB Ynys Môn yn ymateb i anghenion hawliau lles a chynhwysiant ariannol trigolion Ynys Môn.
- b) Mae'r gefnogaeth hon yn sicrhau bod trigolion Ynys Môn yn derbyn unrhyw fudd-daliadau y mae ganddynt hawl i'w derbyn, eu bod yn gallu cael mynediad at gyllid megis y Gronfa Cymorth Dewisol a'r Taliad Tai Dewisol ynghyd ag atgyfeirio unigolion ar unwaith ar gyfer ymyraethau megis parseli banc bwyd.
- c) Mae'r data diweddaraf gan y Swyddfa Ystadegau Gwladol yn adrodd bod 9 allan o bob 10 oedolyn wedi cael eu heffeithio gan y cynnydd mewn costau byw ac felly mae'n rhaid gofyn a oes gennym ni ddigon o adnoddau (The Rising Cost of Living and its Impact on Individuals in Great Britain, November 2021).
- d) Flwyddyn ar ôl Blwyddyn, mae atgyfeiriadau wedi cynyddu 3.5% (o gymharu'r flwyddyn ariannol hon hyd yma â'r flwyddyn ariannol ddiwethaf).
- e) Derbyniwyd cyfanswm o 391 o atgyfeiriadau yn ystod Ch1 a Ch2 y llynedd o gymharu â 405 hyd at 06/10/2022. Er bod atgyfeiriadau wedi cynyddu dim ond 3.5%, mae'r ymyrraeth sydd ei angen ar gyfer pob atgyfeiriad wedi cynyddu'n sylweddol.

- f) Eleni, mae'r tîm cynhwysiant ariannol wedi bod yn rhan o ddigwyddiadau a phrosiectau costau byw ychwanegol, yn cynnwys atgyfeiriadau am gymhorthdal Bwyd Da Môn; Sesiynau Hwb Rhithiol Ynys Môn; Sioeau Teithiol; a'r cynllun Cymorth Tanwydd Gaeaf.

4.4 Tlodi Tanwydd

- a) Mae'r elusen tlodi tanwydd cenedlaethol National Energy Action (NEA) yn gweithio i sicrhau bod gan bawb yng Nghymru, Lloegr a Gogledd Iwerddon gartref cynnes a diogel.
- b) Mae'n bosib bod hyd at 45% (614,000) o aelwydydd yng Nghymru mewn tlodi tanwydd ers i'r cap gynyddu ym mis Ebrill 2022. Yn seiliedig ar yr amcangyfrifiad mwyaf diweddar ar gyfer **Ynys Môn, (31,555) (a gyhoeddwyd ar 23.9.2021)**, mae hyn gyfystyr â **14,200** o aelwydydd ar yr Ynys.
- c) Mae'n bosib bod hyd at 8% (115,000) o aelwydydd yng Nghymru mewn tlodi tanwydd difrifol (angen gwario mwy na 20% o'u hincwm dim ond i gadw'n gynnes) - sydd gymesur â **2,524 o aelwydydd ar Ynys Môn mewn tlodi difrifol.**
- d) Fe all y gronfa DAF ddarparu cymorth uniongyrchol fwy neu lai i aelwydydd cymwys er mwyn ymorol am gostau tanwydd. Rhaid gwneud cais drwy'n Tîm Cynhwysiant Ariannol neu CAB Ynys Môn.
- e) Nid yw'r cymorth hwn ar gael i drigolion sydd ddim yn gymwys i fudd-daliadau/cymorth lles. Mae CSYM wedi ceisio mynd i'r afael â hyn drwy gronfa galedi dewisol cam 2 i sicrhau bod trigolion sydd yn wynebu tlodi mewn gwaith yn derbyn cymorth.

5. Digartrefedd

- a) Yn 2021-22 derbyniodd CSYM 842 o gyflwyniadau digartref (*70 y mis ar gyfartaledd*)
- b) Yn ystod 2022 derbyniodd CSYM 383 o gyflwyniadau digartref hyd yma (*77 o gyflwyniadau'r mis ar gyfartaledd*)
- c) Roedd 74 o hysbysiadau adran 21 wedi dod o'r sector preifat. Mae rhywfaint o dystiolaeth i awgrymu bod hyn o ganlyniad i Ddeddf Rhentu Cartrefi Cymru 2022 a'r cynnydd yng ngwerth eiddo ar yr Ynys. Hefyd, mae landlordiaid preifat ar Ynys Môn yn dewis gwerthu eu heiddo oherwydd bod prisiau tai wedi codi. Os bydd y lefelau hyn yn parhau, rhagwelir y byddwn yn gweld cynnydd o 31% mewn cyflwyniadau digartref oherwydd bod trigolion Ynys Môn wedi gorfod gadel llety preifat.
- d) Mae prinder tai rhent preifat fforddiadwy ledled Ynys Môn.

6. Casgliad

Mae'n amlwg bod nifer uchel o bobl ac aelwydydd yn wynebu trafferthion ariannol sylweddol o ganlyniad i'r argyfwng costau byw. Mae llawer o waith yn digwydd ar y cyd i gynnig cefnogaeth lle bo modd, ond mae'n anodd ateb y galw.

Rhagwelir y bydd costau tanwydd yn cynyddu eto yn Hydref 2022, ac y bydd hyn yn arwain at galedi sylweddol. Mae'r canlyniadau tebygol yn cynnwys:

- Cynnydd mewn lefelau tlodi ymysg aelwydydd Ynys Môn
- Cynnydd mewn tlodi plant
- Cynnydd mewn trais domestig, sydd eisoes wedi cyrraedd lefelau nas gwelwyd eu tebyg o'r blaen
- Cynnydd mewn digartrefedd
- Cynnydd yn nifer y bobl ag anghenion iechyd meddwl
- Cynnydd yn nifer y plant sy'n wynebu risg ac sy'n cael eu rhoi ar y gofrestr amddiffyn plant
- Cynnydd yn y galw am Wasanaethau Cymorth Tai sydd eisoes y tu hwnt i'r cyflenwad presennol
- Cynnydd mewn camddefnyddio sylweddau
- Cynnydd mewn trosedd ac anrhefn
- Galw a phwysau anghynladwy ar sefydliadau sector gwirfoddol am ymyrraeth gynnar a gwasanaethau ataliol, ac o ganlyniad
- Cynnydd yn y galw am ymyrraethau statudol
- Cynnydd mewn angen na ellir ei ddiwallu ac unigolion a theuluoedd anodd eu cyrraedd.